

CRNJANSKI PÉCSI ÉLMÉNYRÉTEGEI

Hogyan épül a régi városkép az *Örökös vándorlás* c. műbe

Dzelazáde Musztafa, államférfi és író, így írja le Szulejmán kán elfoglalása idején 1543-ban Pécs várost és környékét: „A tévelygő királynak (Ferdinandnak) azon a vidéken levő jelesebb várai közé tartozik Pecsevi vára, mely egy nagy területű síkság közepén épült s a paradicsomhoz hasonló régi és nagy város; egész környéke kert és rózsaliget; minden szöglete képet adhatna a paradicsomról és Irem kertjéről... A várat levegőbe nyúló fal keríti, tornyai és bástyái belenyúlnek az égbe”¹.

Egy századdal később Istvánffy Miklós történész személyes tapasztalatai alapján a következőket állapítja meg Pécsről: „A várost sem a természet, sem a mesterség nem védelmezik. Mögötte a Mecucus, egy igen magas hegy emelkedik, melyről ágyúkkal igen könnyű lövöldözni. Falai és tornyai még a régi mód szerint épültek, de több helyen félig lerombolva állottak.”²

Ily módon nyitva, a történelem folyamán a város nem egy hadsereg bevonulását vagy átvonulását vészelte át, átélt pusztítást, rombolást és rablást, lakossága pedig ki volt téve a katonák erőszakának és önkényének.

Miloš Crnjanski korszakalkotó regényének a *Seobenak* (Örökös vándorlás) egyik fejezetében egy hadsereg Pécsre való bevonulásáról is szól. Igaz, ez nem hódítóként bevonuló ellenséges hadsereg, hanem a Dunamenti Landmilíció, az úgynevezett szlavóniai—dunamenti ezred, amely 1744 tavaszán a rajnai harctérre igyekszik, hogy a báró Behrenclau Lipót János tábornagy parancsnoksága alá érjen és a franciák ellen harcoljon.

A szlavóniai—dunamenti ezred a császári hadsereghez tartozott, az indulás pillanatában nyolcszáz kiválasztott emberből állott, akiket a szerémségi és szlavóniai falvakból toboroztak. A nagyra becsült Isakovics Vuk őrnaggyal mint parancsnokkal dicsekedtek, aki először Pécsre vezényelte őket ezredszemlére, hogy itt utasítást kapjanak és utána a harctérre mehessenek.

Bár még csak a hadjárat első napjait élték, a hatnapos fárasztó masírozás után a Pécsre való bevonulásuk hasonló lehetett minden más hadseregnek egy ismeretlen városba való bevonulásához.

Erről, valamint a szlavóniai—dunamenti ezred pécsi tartózkodásáról egy korábbi forrás is tanúskodik, a szerb Simeon Piščević osztrák—magyar katonatiszt *Emlékiratai*, amelynek írója részvevője volt a hadjáratnak.

Piščević *Emlékiratai* megihlették Crnjanskit, s regényében, az *Örökös vándorlásban* felelevenítette az ott leírt eseményeket.

Számunkra nem érdektelen megfigyelni, hogyan élte át az eseményeket a részvevő, és hogyan öltötte ezeket az eseményeket az író művészi köntösbe.

Az *Emlékiratokban* (*Memoari*) nem találkozunk Pécs városának és festői környékének leírásával; Piščević csupán a körülötte lezajlott eseményekre,

a történések részvevőire és az anyagi tényekre vonatkozó részleteket ecseteli, amelyek őt magát érdekelték, vagy amelyekről úgy vélte, hogy érdekelni fogják az *Emlékiratok* olvasóit.

Tekintetbe kell vennünk azonban, hogy Piščevićet éppen pécsi tartózkodása idején előléptették, tisztí rangot kapott, valamint azt is, hogy ez idő tájt még egészen fiatal volt, úgyszólván gyermek. Az átélte események tehát úgy tükröződnek az *Emlékiratokban*, ahogyan évtizedekkel előbb az újdonsült gyermektiszt tudatában rögzítődtek. Megállapításai koraérett, de szerény tudatvilágról tanúskodnak: „Nem voltunk már messze Pécestől, ahol a komisszárius várt bennünket (Klein volt a vezetékneve), hogy szemlét tartson. Állandóan masírozva, már elhagytuk Szlavóniát — folytatja Piščević —, átkeltünk a Dráván, Magyarországra értünk, és megközelítettük a várost, ahol a szemlét fogják tartani... Amíg így lassan masíroztunk, előkészítettük a szükséges iratokat, és Pécs felé igyekeztünk. Miután Pécsre értünk, az őrnagy jelentkezett a komisszáriusnál, aki mindjárt elrendelte, hová szállásolják a legénységet”¹³.

Piščević XVIII. századi művének száraz, de érdekes leírásával ellentétben Crnjanski műve élénk, dinamikus, változatos, teli drámai fordulattal és költői képekkel: „Olyan torzonborzan, mosdatlanul, izzadtan és dühösen vonultak be Pécsre, hogy a gyerekek sirva fakadtak, az asszonyok pedig, akik a ház elé futottak, hogy megnézzék őket, sikongva szaladtak szét a szomszédságba. Kiabálva énekeltek, s fáradtan, kiéhezve olyan sietős léptekkel meneteltek, hogy az ezüsttel díszített tisztekkel körülvéve, hadászatra hajtott, láncre kötött, kiéhezett kutyafalkához hasonlítottak.

Puskatussal ütötték be a kerítéseket, elverték a kutyákat, a fiatal fákat kirángatták a házak elől, s kissé távolabb, valamelyik udvarba dobták; egyik sarok mögött ökörorszával találkozottak, ordítva, tréfálkozva hajsolták, míg a csorda megfutamodott.”¹⁴

A következő éjszakán már, Crnjanski regénye szerint, a katonák fosztogatni mentek: „Egyesek azonban a házakba is berontottak. Mikor a szétömlő ajtóknak megjelentek... hatalmas lépésekkel odamentek a halálra rémült háziakhoz, simogatták, nyugtatták őket... nem tudván a házbeliek nyelvét, mormogással, siránkozással, bögéssel... igyekeztek megérteni magukat.” (25.)... Néhol gonoszul viselkedtek, s két helyen is minden ok nélkül, oda lopakodva a sötétben, fölgújtották a tetőt.” (26.)

Másnap a pécsiek „már korán bezártak és bereteszték az ajtójukat, ... s mikor a holdfény végigömlött az utcákon, az egész város reszketett a rémülettől.” (40.)

A szemtanú Piščević egy szóval sem említi a fosztogatást és a rendetlenséget, amelyről Crnjanski részletesen beszámol. *Emlékiratai* szerint az őrnagy kiadta a parancsot, hogy a katonák tartsák magukat a renchez, és illedelmesen viselkedjenek a vendégfogadókkal szemben. Másnap kora reggel megjelentek a szerzsánok és jelentették, hogy minden rendben van.

Piščević szerint, mint látjuk, nem volt semmilyen rendellenesség. Kettőjük leírása közül vajon melyiküké áll közelebb a valóban megtörtént eseményekhez?

A levéltári kutatások során⁵ nem találkoztunk oly adattal, amely a Duna menti Landmilíció Pécsre való bevonulásának a fentiekhez hasonló részlete-

iról említést tenne, bár a bécsi Kriegsarchivum 1744. és 1745. évi adatai többször is említik Isakovics Vukot és előkészületeit. Ha valamilyen rendellenesség történt volna, hisszük, találtunk volna említést erről is.

Meglehet, Crnjanski más olvasmányélményt, vagy másutt megtörtént eseményekre vonatkozó levéltári anyagot is bedolgozott a regényébe, pécsi keretbe helyezve át.

A pécsi püspök rendezte ünnepélyes vacsoráról, amelyen az ezred tisztjei Isakovics Vuk őrnaggyal az élen megjelentek, Piščević is, Crnjanski is eléggé részletes képet ad. Piščević tudósítása, ezt érezzük is, sok év utáni visszaemlékezés. A püspökre mint érsekre emlékszik vissza: „Bementünk a házba, ahol az érsek a teremben fogadott bennünket; az őrnagy a keze fölé hajlott, utána a többiek is, de az érsek nem engedte meg, hogy kezet csókoljanak neki, hanem csak megáldott bennünket. Ezután átvezetett bennünket a többi terembe, az asztalokhoz ültetett bennünket, és folytatta beszélgetését a komisszáriussal és az őrnaggyal.”⁶

Crnjanski, a jelen írója, ugyanezeket az eseményeket vizsgálja, kibővítve új elemekkel, s a fő személy, Isakovics őrnagy szemszögéből. Részletesen leírja a misét, amelyet a püspökség kápolnájában tartottak a tisztek számára „Mária Terézia királynő hosszú életéért és fegyvereinek győzelméért”, ezután néhány oldalt szentel a komisszárius és a püspök ama igyekezetének a leírására, hogy vacsora közben katolikus hitre térítsék Isakovicsot és általa a tiszteket is.

A vacsoraest leírása Piščevićnél hiányosabb. Emlékezetében megőrződött, hogy egész idő alatt hallatszott „az udvari zene sokféle hangszerből összeállítva”, vacsora után pedig átvonultak a „másik szobába, ahol édességek és a feketekávé várta őket”. (15.) Crnjanski sokkal részletesebben ír erről. Ő is említi, hogy „a szolgálk fölnyitották az ebédlő ajtószárnyait, s a gazdagon megterített asztal székeire mutattak” (42.), ahol Isakovicsnak „a pécsi püspök hatalmas fajansztálai, velencei üvegedényei (jól kellett vigyázni rájuk, hogy össze ne törjenek) és a már meglehetősen fáradt, ittas és szalagokkal, bojtokkal nála is jobban fölcicomázott komisszárius közé szorítva, a mennyország és pokol dolgairól, angyalokról és arkangyalokról kellett társalognia, mert vendéglátói egyszerűen a fejükbe vették, hogy katolikus hitre térítik” (43.), amiről, ha ez valóban így zajlott le, ami nem feltétlenül bizonyos, az egészen fiatal Piščevićnek valószínűleg nem volt tudomása, vagy ha hallott is erről valamit, abban az időben nem is foghatta föl az értelmét.

Piščevićtől eltérően, aki csak megállapítja, hogy a püspök a komisszáriussal és az őrnaggyal beszélgetett, a vacsora lefolyását Crnjanski úgy írja le, hogy a hangsúlyt éppen a püspök, a komisszárius és Isakovics beszélgetésére helyezi. A püspököt mindkét író mint magas rangú egyházi személyt mutatja be az olvasónak, egyénisége azonban háttérbe szorul. Még a nevét sem említik. Ám mindketten hírt adnak arról, hogy tudott szerbül. Piščević: „Ezen a vidéken sok az unijátus, s ezért csak olyan személyt neveznek ki érseknek, aki szerbül is tud” (15.), Crnjanski: „A püspök ismerte az ezred nyelvét, mivel a környéken sok ezer hívő katolikus szlávja élt.” A hiteles adatok szerint ez időben a pécsi püspök Berényi Zsigmond gróf volt. Az egyházi pályára lépéskor, előbb poroszlói apát, 1740-ben pedig pécsi püspök és b. t. tanácsos lett, 1740-től Baranya és Tolna vármegye főispánját viselte. Mint

pécsi püspök halt meg 1748. szeptember 25-én. Főúri család sarja, ősei az utolsó Árpádok idején tűntek fel mint kiváló vitézek. Maga Zsigmond gróf nem tűnt ki különösképpen.⁷

Piščević emlékezetében Zsigmond püspök egyénisége jó színben örződött meg. Nem felejtette el néhány évtized múltán sem, hogy a tiszteknek nem engedte meg, hogy kezét csókoljanak neki, ennek ellenére megáldotta őket, és miután megtudta, hogy a fiatal Piščevićet éppen előléptették, egy kitűnő, kitartó almásderes paripát ajándékozott neki. (16.)

Crnjanski regénye olyan részletekről is számot ad, amelyek hitelességét nem tudtuk ellenőrizni, és meglehet, hogy a költői szabadság jegyében születtek. Ő egészen más színben tünteti fel a püspököt, mint Piščević, bár ő is megállapítja róla, hogy „szelid volt és mosolygós”. Mialatt arra igyekezett rábeszélni Isakovicsot, hogy térjen a katolikus hitre — Crnjanski vallomása szerint —, a püspök „fehér, puha kezét, amelyen nagy fekete köves aranygyűrű csillogott, időnként a kissé már ittas Isakovics kezére tette” (46.), s amikor ez elhárította a javaslatot, „a püspök levette róla hideg tekintetét, és borzongva meredt az éjszakába” (48.).

Említettem már, hogy Piščević az *Emlékiratokban* nem írt a városról és környékéről. Meglehet, elhalványultak erre vonatkozó emlékei, vagy annak idején, amikor Pécssett járt, nem is terjedt ki erre a figyelme, észre sem vette talán, vagy pedig a háborúskodásról, politikáról, neves államférfiakról szóló *Emlékiratokban* nem is látta helyét a városra és környékére vonatkozó észrevételeknek. Nem említ egyetlen épületet sem, a várfalakról sem szól, amelyeket nyilvánvalóan látott és közöttük mozgott. Pécsre csupán úgy gondol vissza, mint városra, amelyben a tisztek elláthatták magukat a szükséges áruval: „Utána a városban járkáltunk, ahol az üzletekben mindenki megvásárolta magának azt, amire szüksége volt. Én, egy üzletben fehér dísztollat látván, megkértem apámat, vegye meg nekem, s ő ezt az örömet nem vonta meg tőlem... ugyanaznap estefelé kiadták a parancsot, hogy holnap folytassuk utunkat, és mi mindent elkészítettünk, mint rendesen... korán reggel megszólaltak a dobok, és az ezred elindult... Így masíroztunk Magyarországon keresztül és Stájerorszáig értünk.” (16.)

Crnjanski, az író és költő, olyan keretbe helyezte az eseményeket, amely pasztikusabbá tette, élénkebbé varázsolta a száraz tényeket. Nem jelöli meg közelebről, mely munkák alapján írja le az akkori várost és környékét, minden valószínűség szerint igénybe vette a rendelkezésére álló monográfiákat és a XVIII. századi városképre vonatkozó írásokat. Csupán annyit említ, hogy az *Örökös vándorlás* első könyvének a megírásában Vasa Stajić tanár segített neki legtöbbit; ő hívta fel a figyelmét az „emlékiratokra és a levéltári anyagra, amely ennek a korszaknak és ezeknek a személyeknek a megjelenítéséhez szükséges”. Megemlíti továbbá, hogy az *Örökös vándorlás* második könyvéhez „a történelmi és egyéb anyagot a londoni Britisch Museum könyvtárában találta.”⁸

Crnjanski szóba hozza a város jellegzetes palotáit, amelyekhez a regény cselekményei fűződnek. Megemlíti, hogy Pécs barokk város. A püspöki palotát, bár szükséztlenül, így örökíti meg: „A fekete épület előtt a nagy parkban (a tisztek) a kapunál vártak, amely fölött angyalok tartották a püspökség címerét.” (40.) Más alkalommal a császári biztos „gyorsan megtisztította a

komor barokk épület ablakai alatt elterülő, borostyánokkal benőtt udvart... kezével hadonászott az ablak felé, amely fölött égett agyagból készült meztelen női figurák ültek és holmi páncélos félistenek. A szobrokat girlandok ölelték körül és telistele voltak verebekkel." (34.) A barokk ház belső berendezéséről is szól. A komisszárius háza már abban az időben „régí épület” köves udvarral itt aludt az ezred parancsnoka és „felébredvén elcsodálkozott a feje fölött függő képeken, a muzsikáló órán, amely minden káromkodása ellenére is eljátszott egy menüettet.” (30.)

Crnjanski sejteti, hogy a törökök egykori jelenléte tartós pecsétet nyomott a városra: „Az ereszkedő alkonyatban valahogy kivitte őket a mezőre (a katonákat), valami sövény mellé, amely mögül itt-ott régi török sírkövek kandikáltak elő a fűből, akárcsak valami elhagyott tusók, rájuk aggatott kőturbánokkal.” (21.)

Égészen távolról azt is sejteti, hogy a város a vallás jellegét is magán viseli: „A város harangjainak különös és idegen hangja sokáig ömlött le rájuk” (22.); „a széles hegyoldal fölött... templom emelkedett, ebben a hatalmas óra ütötte az időt...”, s a főtér, „amelyet egészen bevilágított a hold, üres és elhagyott volt”. „A hatalmas óra vasmatatói szüntelenül nyikorogtak, mint valami öreg kocsi, amelyben a kötelekről minduntalan leszakad valami... A holdfény bevilágította a templom előtti nagy házakat, a háztetőket és falakat, a város alsó részét, sőt a reszkető, csillogó mély ég alatt még a távoli hegyet és erdőket is.” (26.)

Crnjanskinál minden elmosódottan, eléggé határozatlanul jelentkezik.

A várossal szülő megjegyzések is elég homályosak: „Elindultak (a katonák) az éjszakába, megejtette őket a nagy és különös város közelsége, amelyet este a lemenő nap fényében maguk mögött hagytak.” (24.)

Ennyi a várossal. Mégis elég ahhoz, hogy az olvasóban olyan érzés keljen életre, hogy egy szép, tiszta, kellemes és előkelő várossal van szó, amelyben a katonák azon az éjszakán, amikor fosztogatni indultak, „rengeteg fényes dolgot láttak, s ezek pompásan és rendkívülien ragyogtak fölöttük az éjszakában”. (24.)

Crnjanski jól tudja, hogy Pécs a múltban is a kertek, gyümölcsösök és virágok városa volt. Magyar nyelvtudása révén lehetősége nyílt a magyar források felhasználására, amelyekben megtalálhatta többek között azt is, hogy Pécs falait már a török időkben gyümölcsösök és kertek övezték, hogy maga a város is tele volt virággal,⁹ s hogy a törökök idejében sok fajta gyümölcsöt és virágot hoztak magukkal, meghonosították őket, sőt a tulipán kultusza is tőlük származik. (42.)

Evlja Cselebi török utinaplóíró erre vonatkozó feljegyzéseit is olvashatta, valamint egy másik török kortársát is, aki dicséri az almát, cseresznyét és a többi gyümölcsöt.¹⁰ Ezek, és a többi kortárs írásai szerint a virágos kertek és rózsáligetek, gyümölcsösökkel és szőlőkkel körülvéve széppé varázsolták magát a várost is.

Mindezt Crnjanskinál is megtaláljuk: „A hegyről pedig, és ezt a legjobban érezték (a katonák), a gyümölcsfa illata szállt, annyi gyümölcsfáé, amennyit odahaza egy helyen még sohasem láttak.” (22.) Vagy: „a gyümölcsösök, amelyek valahonnan a közelben olyan csodálatosan illatoznak” (23.) és másutt: „a fényes és deresen fehér holdfény főleg a gyümölcsfákra hullott.” (26.)

Crnjanski a virágos, bokros kerteket és udvarokat is élénk varázsolja: „Valahonnan orgonailat és egy lámpa halvány fehér fénye ért ide” (40.), vagy pedig: „A nyitott ajtón át orgonák illata áradt.” (45.) S még egyszer az illatos, tavaszi orgonák: „Sokáig nyitatta az ajtókat, melyek a kertből szinte közéjük engedték az orgonabokrokat, az akác- és gesztenyefákat, közel hozták a hegyeket és a reszkető csillagokat.” (45.)

A város hegyre támaszkodó, meredek utcái is jelen vannak Crnjanski művében: „Pécs régi meredek ösvényein és az elhagyott temető alatti mezőn” jártak a katonák (22.), és „betörtek a városba a meredek síkatorokon és a vízcsatornákhöz hasonló lejtős és nedves utcákon keresztül” (25.), s búcsúztak az asszonyoktól „tüskés sövényeken, amelyek alatt halkán csörgedezett a hegyről leszaladó csermely.” (26.)

Crnjanski regénye, nem hallgatja el a pécsi szőlőket, hegyeket, „amelyek mindenfelől láthatók”, s a ködben úszó hegycsúcsokat, rügyező erdőket, ködös völgyeket. (28.)

S ezután búcsút vesz Pécs városától és környékétől.

A szlávóniai-dunamenti ezred Isakovics Vuk őrnagy vezetése alatt folytatja útját egy még gyermektiszttel, aki a kis, de kitartó almásderes paripán lovagol legközelebbi táborozásának színhelye, Radkesburg város felé.

J E G Y Z E T E K

1. Szabó Pál Zoltán: *A török Pécs*. Az 1941-ben megjelent, hasonló című mű bővített kiadása. Atdolgozta Ruzsás Lajos. Pécs, 1958, 10.
2. Uo. 10.
3. Simeon Piščević: *Memoari*. Beograd, 1963, 12—13.
4. Miloš Crnjanski: *Örökös vándorlás*. Budapest, 20.
5. Prot. exped. 1744, 1745, Prot. Regis. 1744, 1745, Kriegsarchiv Wien.
6. Simeon Piščević: I. m. 15.
7. Révai Nagy Lexikona, III., 145.
8. Nikola Drenovac: *Pisci govore*. Beograd, 1964, 54.
9. Szabó Pál Zoltán: I. m. 40.
10. Uo. 42.